

PARTICULAR ISSUES OF PHILOSOPHY

Дмитро Бажанський

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Україна*

ВЕРИФІКАЦІЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ПРОГРАМИ Г. ФОРДА ЗАСОБАМИ КОНТРАФАКТИЧНОГО АНАЛІЗУ АНТИУТОПІЇ О. ХАКСЛІ

Dmytro Bazhanskyi

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine

VERIFICATION OF H. FORD'S RESEARCH PROGRAM BY MEANS OF COUNTERFACTUAL ANALYSIS OF A. HUXLEY'S DYSTOPIA

The article evaluates the results of the analysis of Henry Ford's management principles in *Brave New World* dystopian novel using counterfactual logic. The author describes the basic philosophical ideas of Fordism and analyzes the attempt to verify them by means of a thought experiment. Also, the possible consequences of applying the methods of increasing productivity in the social sphere are described. The article proves the idea that admiration of rationalism in the late 19th – early 20th centuries urged H. Ford to use the methods of natural science for modernization of society. Ford's projects proclaim contradictory ideas that, had they been realized, might lead to the dehumanization of society. On the whole, the dystopia does not result from free fantasizing and offers a coherent analysis of H. Ford's philosophical beliefs.

Keywords: theory of management, counterfactual logic, research program, methodology, foresight.

Комплексне дослідження будь-якої теорії управління передбачає пряму або ж опосередковану оцінку її теоретичних положень і наслідків практичного застосування. Однак складність реалізації і неможливість провести повноцінні експерименти обмежує можливості ґрунтовної перевірки всіх її припущень. Тому часто єдиною можливістю формування адекватних оцінок є побудова можливих світів, в яких припускається реальність деякої сукупності умов. Для зручності аналізу отриманий гіпотетичний результат часто реалізується у вигляді опису можливої реальності. В межах філософського дискурсу, подібні спроби завершуються формулюванням припущень, побудовою футурологічних прогнозів, або ж проведенням мисленневих експериментів. Автори подібних концептів обмежені строгими принципами наукової творчості і не мають змоги приділити увагу всім аспектам альтернативної соціальної реальності.

У цьому аспекті художня література має очевидні переваги. Вона відкриває перед творцем можливого світу широкий простір для експериментів, обмежений лише законами логіки і соціокультурним контекстом. Саме тому, у ХХ столітті, коли виникає гостра потреба в апробації соціально-політичних концепцій і управлінських теорій, з'являється велика кількість творів утопічного і антиутопічного жанру. Незважаючи на те, що соціально-політичні наслідки впровадження певних систем управління цікавили авторів більше, ніж перевірка ефективності теорій, на базі яких вони розроблялися, деякі твори утопічного і антиутопічного жанру мають значний евристичний потенціал. Оцінку таких проєктів, а якщо точніше, то оцінку висловлювань про можливу дійсність здійснюють за допомогою аналізу контрфактуалів.

Побудова можливих світів також дає змогу посилити евристичний потенціал реконструкції науково-дослідницьких програм. Компаративний аналіз теоретичних конструктів спроможний виявити приховані наслідки їх застосування та логічні наслідки, які прямо не впливають із засновків. Досліджуючи можливі світи, у яких та чи інша програма могла б бути реалізована, ми

отримуємо можливість добрати адекватні критерії для її оцінки. В першій половині ХХ століття спробу проведення подібного аналізу було реалізовано у творі О. Хакслі «Прекрасний новий світ». Альтернативна соціальна реальність, побудована за принципами наукової організації виробництва Г. Форда, покликана забезпечити комплексну оцінку потенціалу дослідницької програми.

У своїй праці «Моє життя, мої досягнення» Г. Форд стверджував, що сучасна йому система господарювання потребує тотальної реорганізації на базі парадигми школи наукового управління. Основна мета подібної діяльності за Г. Фордом – подолання економічних криз, оптимізація фінансової системи і загальна стабілізація економіки¹. Обмеживши сферу застосування методологічних підходів школи наукового управління тільки промисловим виробництвом Г. Форд не вніс жодних пропозицій стосовно формування людських потреб. Навпаки, за його словами, виробник повинен йти за потребами споживача. Однак сама логіка реформування системи господарювання в цілому передбачає можливість активного формування потреб споживачів, керування їх цілями та інтересами. Повністю завершити логічний розвиток ідеї оптимізації сфери виробництва і споживання таким менеджером як Г. Форд заважала система ліберальних цінностей. Проте в інших духовно-моральних координатах подібні табу можуть бути повністю усунені. О. Хакслі при побудові можливого світу твору «О дивний новий світ!» припускав повну відмову суспільства від цінностей людської свободи в обмін на щастя і стабільність. Така парадигма відкриває нові перспективи для експериментів.

Теоретичні підстави для застосування принципів організації промислового виробництва в інших сферах суспільного виробництва ми знаходимо в творчості Г. Форда та інших теоретиків школи наукового управління. Обґрунтовуючи їх універсальність Г. Форд стверджував, що їх всезагальність обумовлена природністю. Саме тому Г. Форд прагнув, щоб його управлінські ідеї отримали широке застосування і визнання².

Одним із універсальних принципів виробництва Г. Форд вважав відсутність страху перед майбутнім і відмову від поваги до минулого³. З самого початку Г. Форд постулював, що метою його діяльності є не дохід, а служіння суспільству. За таких обставин евристичний потенціал базових принципів виробництва виходить за межі методологічних правил організації праці і претендує на статус світоглядної орієнтації. У творі О. Хакслі інтенцію Г. Форда керівники нової держави застосовують в якості принципу організації матеріального і духовного виробництва. Артефакти старої культури вважаються небажаними і приховуються від суспільства:

«Але чому ця книжка заборонена? – запитав Дикун. Він так зрадів зустрічі з чоловіком, який читав Шекспіра, що від збудження забув про все інше. Головконтролер знизав плечима. – Тому що вона – старий мотлох, і це головна причина. Старі речі нам не потрібні. – Але старе буває прекрасним. – Тим більше, коли воно прекрасне. Краса приваблива, а ми не хочемо, щоб людей приваблювали старі речі. Треба, щоб їм подобалося нове»⁴.

Принцип орієнтації на інновації пропонувалось застосувати також і в педагогіці. Такі методи навчання як гіпнопедія могли б зайняти ключове місце в системі освіти і соціалізації громадян.

Принцип оптимізації виробничого процесу у Г. Форда поєднувався з гуманними підходами до вирішення проблеми працівників з обмеженими можливостями. Люди з інвалідністю мали змогу працювати на конвеєрах заводів Форда, виконуючи ту роботу, яка була їм під силу. Роботу могли отримати навіть люди з вадами зору⁵. В антиутопії О. Хакслі застосування принципу розподілу обов'язків між працівниками з обмеженими можливостями знаходить несподіване застосування. Держава, шляхом активного втручання в процес формування ембріона, визначає рівень фізіологічного і психічного розвитку особистості. Якщо на конвеєрах Г. Форда займали місце люди, які отримали певні вади у результаті нещасного випадку, то у можливому світі О. Хакслі держава продукує інвалідів відповідно до потреб виробництва: «Вам, бачу, не подобаються наші групи Бокановського, але я запевняю вас, вони той фундамент, на якому будується все інше. Вони – стабілізуючий гіроскоп, який дозволяє ракетоплану держави витримувати неухильний курс»⁶.

¹ Форд Г. (2015) *Моє життя та робота*. Київ: Наш Формат, 167.

² Там само, 11.

³ Там само, 29.

⁴ Хакслі О. (1994) *Прекрасний новий світ*. Київ: Всесвіт 5/6, 7, 104.

⁵ Форд Г. (2015) *Моє життя та робота*. Київ: Наш Формат, 138.

⁶ Хакслі О. (1994) *Прекрасний новий світ*. Київ: Всесвіт 5/6, 7, 106.

Гуманістичні підходи школи наукового управління, спрямовані на вирішення соціальних проблем в антиутопічному соціумі, трансформуються в тотальне втручання в саму людську природу і планове виробництво людей з певним типом фізичного і психічного розвитку для збереження соціальної ієрархії і соціальної стабільності: «Ну ні, нам ще жити не набридло, – засміявся Монд. – Наш девіз – щастя й стабільність. Суспільство лише з альф обов'язково буде нестабільним і бідолашним»¹.

Однак певні методологічні підстави для теоретичного виправдання втручань в людську природу ми знаходимо в біографії самого Г. Форда. На його фабриках надбавки до зарплатні позбавлялись робітники, які зловживали у вільний від роботи час алкоголем, витрачали всі зароблені гроші і не відповідали «фордівським» стандартам поведінки².

Окрім того сам Г. Форд чітко розмежовував потреби матеріального виробництва і цілі соціально орієнтованих проектів. Г. Форд відмовлявся від класичної схеми соціального захисту громадян з особливими потребами, виправдовуючи місця на конвеєрі для інвалідів винятково потребами виробництва³. Такий підхід до соціальних проблем для приватного підприємця, який не забов'язаний займатись проблемами опіки малозабезпечених верств, є економічно виправданим. Однак, в можливому світі О. Хакслі самі соціальні інститути екстраполюють підходи до організації промислового виробництва на соціальну сферу. В результаті чого змінюється усталене розуміння людської природи, а також низку проблем пов'язаних з людською свободою. В можливому світі О. Хакслі інтереси колективу не лише стоять вище інтересів індивіда, але і формуються завдяки активному втручанням в онтогенез і психічне життя людини.

Вся система управління суспільством майбутнього вибудована довкола основної цінності – стабільності, яка одночасно є і ідеалом і метою. Причому розуміння мети функціонування системи керівниками і керованими розуміється по-різному. Якщо управителі чітко називають стабільність системи найголовнішим завданням своєї діяльності, то громадяни сприймають базову цінність крізь призму власних потреб. Стан перманентного задоволення базових прагнень отримує назву «щастя»: «Універсальне щастя може безупинно крутити колеса, істина й краса так не можуть. І, звичайно, коли маси захопили політичну владу, верховенствувати стали щастя й комфорт, а не істина й краса»⁴.

Досягнення основної мети – збереження внутрішньої рівноваги соціальної системи і стабільності забезпечується шляхом вирішення низки локальних завдань. Запозичуючи методологічні підходи з теорії школи наукового управління керівники держави адаптують принципи організації ефективного виробництва на промисловому підприємстві до потреб суспільного виробництва. Соціум і людина втрачають самостійну цінність і розглядаються лише як елементи системи, які можна і потрібно змінювати для виконання базових завдань. Проблема свободи індивіда, як сукупність невідомих, вирішується, так само як і в інших утопіях шляхом активного втручання керуючої системи в процес формування потреб. Повністю усувається сім'я, як осередок первинної соціалізації особистості, а на її місце приходить фабричне виробництво людини. Послідовно переносючи принципи управління фабрикою, описані Г. Фордом, на суспільство, керівники утопічної держави вирішують застосувати математичні методи для обчислення точної кількості працівників, зайнятих в різних сферах виробництва: «Оптимальний склад населення, – провадив Мустафа Монд, – змодельований на зразок айсберга – вісім дев'ятих під водою, внизу, а одна дев'ята – над водою, вгорі»⁵.

Проблема вільного вибору своєї соціальної траєкторії повністю усувається за рахунок методів активного впливу на фізіологічні, анатомічні і психологічні аспекти людського життя. «Промислове» виробництво нових поколінь людей мало чим відрізняється від виробництва консервованих овочів. Специфічних ознак людський організм набуває за рахунок дозування кисню і поживних речовин на перинатальному етапі: «Але для чого вам потрібно морити ембріон? – запитав допитливий студент. – Осел, – сказав Директор по довгій мовчанці. – Хіба тобі не приходить

¹ Хакслі О. (1994) *Прекрасний новий світ*. Київ: Всесвіт 5/6, 7, 106.

² Костенко Е. П. (2014) *История менеджмента: учебное пособие*. Ростов-на-дону: Издательство Южного федерального университета, 258.

³ Форд Г. (2015) *Моє життя та робота*. Київ: Наш Формат, 136.

⁴ Форд Г. (2015) *Моє життя та робота*. Київ: Наш Формат, 109.

⁵ Хакслі О. (1994) *Прекрасний новий світ*. Київ: Всесвіт 5/6, 7, 107.

в голову, що епсилон-ембріон мусить мати також епсилонське середовище, а не тільки епсилонську спадковість?!»¹.

Маючи на увазі, що подібні описи, запропоновані автором, використовуються швидше для привернення уваги читача і фокусування його уваги на етичних проблемах втручання в людську природу. Однак, в той же час, подібні підходи, незважаючи на їх «нетиповість», чудово вписуються в логіку використання наукових методів для вирішення соціальних проблем. Уявити, що такі наслідки застосування методів управління підприємством, нехай навіть, теоретично пропрацьовувались У. Тейлором або Г. Фордом практично неможливо. Можливий світ, описаний О. Хакслі, побудований в принципово іншій системі духовно-моральних координат.

Диференційоване виробництво на думку Г. Форда повинно не лише сприяти зростанню ефективності праці, але й вирішувати проблему соціального захисту неповносправних громадян². При цьому сам Г. Форд пропонує розв'язувати поставлені завдання без урахування норм традиційної моралі.

Зокрема Г. Форд пропонував на базі теорії школи наукового управління реформувати тюрми, лікарні і школи. Заради зменшення навантаження на бюджет і вирішення проблеми соціалізації злочинців необхідно залучити їх до диференційованого виробництва. План Г. Форда передбачав виплату ув'язненим заробітної плати, яку вони могли використовувати після звільнення, або ж утримувати сім'ю. Залучення до роботи на каменоломнях Г. Форд вважав марнотратством³. Обґрунтовував Г. Форд таку модель функціонування пенітенціарних закладів можливістю ефективніше використовувати бюджетні кошти. Розмірковуючи про різновиди філантропії Г. Форд обстоює думку, що найкращим її різновидом є той, за якого створюються умови в яких злидений може сам себе прогодувати. Система соціального забезпечення повинна бути продуктивною, резюмує Г. Форд⁴. Виходячи з такого розуміння філантропії, він також пропонував реформувати навчальні заклади. Залучення учнів до виробництва дозволить школам перейти на самозабезпечення і розвинути у молоді навички ефективної праці. Навчальний процес також побудований навколо вирішення практичних завдань. Зокрема на уроках математики учні розв'язували задачі пов'язані з логістикою, механікою і виробництвом. Для перевірки своїх ідей Г. Форд відкрив школу, в якій навчалось кілька сотень учнів. Інший проект – нова лікарня повинна була підвищити якість медичних послуг і зробити сферу медицини самодостатньою. За задумом Г. Форда реалізувати окреслені цілі керівники установи повинні були завдяки принципам диференційованого виробництва і наукового підходу до організації діяльності закладу. Однак лікарня, так само як і школа не змогли перейти на самозабезпечення. Незважаючи на декларовані цілі – розвиток установ соціального забезпечення, ідеї Г. Форда мали несподівані для нього логічні наслідки.

Прагнення подолати соціальні стереотипи заради можливості застосування методологічних підходів до вирішення проблем пов'язаних з виробництвом у сфері соціального виробництва з самого початку містило в собі внутрішню суперечність, яку сам Форд в силу свого оптимізму не брав до уваги. Застосування логіки матеріального виробництва до сфери духовного виробництва призводить до знеособлення людини і її опрідметнення. О. Хакслі в своїй антиутопії дотримувался логіки Г. Форда і моделює найбільш вірогідні наслідки безконтрольного застосування принципів диференціального виробництва в сфері соціального забезпечення.

Виокремлення ідеї людського щастя у якості ключового орієнтира розвитку соціального виробництва призвело б до недооцінки тих сфер, які не дають практичного результату в короткостроковій перспективі. Ті ж сфери духовного виробництва, які не можливо комерціалізувати, але які відіграють вирішальну роль у формуванні людської особистості, вірогідно були б нівельовані. Інтуїтивно розуміючи наслідки таких реформ, О. Хакслі змодельював ситуацію, в якій освіта, мистецтво і навіть наука розвиваються тією мірою, у якій вони здатні забезпечувати потреби виробництва в робочій силі: «А я в свій час був непоганим фізиком. Навіть занадто, щоб усвідомити – вся наша наука – щось на зразок куховарської книжки з правовірною теорією куховарства, в якій нікому не дозволено сумніватися чи ревізувати рецепти, до яких не можна

¹ Там само, 7.

² Форд Г. (2015) *Моє життя та робота*. Київ: Наш Формат, 136.

³ Там само, 263.

⁴ Там само, 267,

нічого додавати без спеціального дозволу головного кухаря»¹. Керівники утопічної держави відмовляються від розвитку заради отримання короткострокових здобутків і підтримання балансу системи. Розвиток творчого потенціалу особистості приноситься в жертву примітивним задоволенням, які однак сприяють отриманню суспільством короткострокової вигоди.

У своїй утопії О. Хакслі також змодельював можливі наслідки для суспільства фордівського ідеалу служіння людям працею². Керівник утопічної держави М. Монд сприймає власну роботу, як покликання, що в свою чергу заважає об'єктивно оцінювати доцільність управлінських рішень. Ірраціональний пафос Мустафи Монда не є авторською вигадкою О. Хакслі чи вимогою жанру. Г. Форд дійсно намагався застосувати методологічні підходи до організації виробництва в інших сферах життєдіяльності суспільства, ігноруючи при цьому їх внутрішню специфіку. Подібні трансформації мали на меті зміну підходів до ведення господарювання в усіх секторах економіки. Ірраціональна віра Г. Форда в універсальність підходів школи наукового управління суперечила самій методології, орієнтованій на строгу раціоналізацію виробничих процесів. З огляду на ентузіазм Г. Форда і претензію на революційну новизну його ідей можна припустити, що за ШО ж стосується вірогідності реалізації сценарію антиутопії і правомірності припущень О. Хакслі, то тут варто звернути увагу й на тип раціональності в межах якого формується концепція Г. Форда. Теоретики школи наукового менеджменту вирішували теоретичні проблеми організації ефективного виробництва в руслі класичної наукової раціональності. Як відомо, характерною рисою цього стилю мислення є специфічна логіка побудови теоретичних схем на стадії гіпотези, яка ґрунтувалась на актуальній для дослідницької програми картині світу. Г. Форд у цьому контексті залишається послідовним прихильником механістичної картини світу, і саме ця орієнтація визначає його розуміння завдань власної програми і способів їх вирішення.

У рамках свого підходу Г. Форд не відкидав важливість інших сторін людської життєдіяльності, окрім виробничих відносин. Однак його модель людини, яку можна реконструювати виходячи з пропозицій Г. Форда, ігнорує значення міжособистісних стосунків. Фордівська людина швидше нагадує гвинтик всесвітньої фабрики, аніж самодостатнього учасника виробничих відносин з колосальним творчим потенціалом. Такий підхід до розуміння людини знайшов своє відображення в теорії мотивації праці і виробничої дисципліни. Саме ці гіпотези дослідницької програми Г. Форда верифікував О. Хакслі в альтернативній реальності своєї антиутопії.

Уявлення про те, що наукові принципи, будучи спрямованими на усунення випадковостей і побудову досконалого ланцюга прийняття рішень, є найефективнішим засобом підвищення ефективності виробництва призводять до знецінення людини і зміни пріоритетів управління. При оцінці можливих наслідків реалізації проектів Г. Форда слід також враховувати соціально-політичний і культурний контекст. Ядро дослідницької програми школи наукового управління формувалось в кінці ХІХ – поч. ХХ ст., в часи, деяких умов виникнення утопічного суспільства на зразок того, яке описує О. Хакслі.

коли світова спільнота мала ще недостатньо емпіричного досвіду для адекватної оцінки наслідків застосування принципів індустріалізації до різних сфер матеріального і духовного виробництва. Успіхи науки вражали свідомість сучасників і слугували безумовним доказом її ефективності. Досвід Першої та Другої світових воєн дозволив поглянути на проблему взаємодії людини та технології в контексті дегуманізації різних сфер життя світової спільноти і росту потенціалу самознищення. Принцип тотальної раціоналізації, запропонований теоретиками школи наукового управління, утверджувався за рахунок зменшення уваги та ігнорування інших сторін людського життя. Але у всій своїй повноті негативні наслідки такого нехтування постали перед сучасниками уже після завершення Першої світової війни.

Антиутопія О. Хакслі акумулювала в собі досвід розчарування в раціональності, як універсальному принципі вирішення стратегічних завдань людини і суспільства. Звісно ж подібна критика не могла повністю заперечити цінність теоретичних розробок школи наукового управління, однак вона сприяла активізації пошуків альтернативних моделей управління і стимулювала розробку альтернативних дослідницьких програм. Окремі досягнення Г. Форда, У. Тейлора і інших

¹ Хакслі О. (1994) *Прекрасний новий світ*. Київ: Всесвіт 5/6, 7, 108.

² Форд Г. (2015) *Моє життя та робота*. Київ: Наш Формат, 277.

представників цього напрямку не втратили свої методологічної значимості і сьогодні. Однак претензії на фундаментальність і універсальність були остаточно відкинуті після оцінки можливих наслідків реалізації подібних проєктів. Твір О. Хакслі в цьому відношенні є швидше певною спробою підбиття підсумків критичного аналізу і надання їм зручної для сприйняття форми.

References:

---

1. Ford, H. (2015). *Moie zhyttia, moia robota* [My Life and Work]. Kyiv: Nash format. [in Ukrainian].
2. Huxley, A. (1994). *Prekrasnyi novyi svit* [Brave New World]. Kyiv: VSESVIT. [in Ukrainian].
3. Kostenko, E. P. (2014). *Ystoryia menedzhmenta: uchebnoe posobyе* [Management History: Tutorial]. Rostov-na-donu: Yzdatelstvo Yuzhnoho federalnoho unyversyteta [in Russian].